

وشه‌ی په‌نجه‌ره له زۆربه‌ی زمانانی رۆژ‌هه‌لاتی ناوه‌راست و رۆژ‌هه‌لاتی ئەوروپا بە‌کار دیت، له زمانانی کوردی و فارسی و ئازەری و تاجیکی و تورکی و ئەرمەنی و گورجی و ئەلبانی و سربی و مە‌ک‌دۆ‌نیدا هه‌یه، بە‌لام هه‌ندیک جی‌گۆ‌رکی له پسته‌کاندا ده‌بینرین، هه‌روه‌ک له کوردییه‌که‌شدا ئەم جی‌گۆ‌رکییه هه‌یه، له زمانانی ئوردوویدا په‌نجه‌ره به واتای رکه (قه‌فه‌س) دیت و له زمانانی سانسکریتیش (pancaram) هه‌ر واتای رکه ده‌دات، بە‌لام له زمانانی ئینگلیزیدا (ویندۆ: win-dow) هه‌یه که له‌گه‌ڵ په‌نجه‌ره یه‌کتر ناگره‌وه، که‌چی ئه‌ویش له‌گه‌ڵ ها‌و‌و‌ا‌تاکانی په‌نجه‌ره‌ی زمانانی کوردی خزمایه‌تییه‌کی نزیکی هه‌یه.

سه‌یری وشه‌ی (وه‌ندی‌ک، وه‌نه‌ندی‌ک، وه‌ندی‌گ)‌ی که‌له‌پوری و (windoge, windohe, windauge)‌ی ئینگلیزی کۆن بکه، هه‌ردوو برگی وشه‌ که‌له‌پورییه‌که و ئینگلیزییه‌که بنه‌چه‌که‌یان هه‌ریه‌که، له زمانانی ئینگلیزی کۆندا برگی دووه‌می ئەم وشه‌یه (doge, dohe, dauge) به واتای (چاو، چاوه، کوله‌ک: فتحه، منفذ) هاتوو، برگی یه‌که‌میش به واتای (با، هه‌وا) دیت، واته‌ چاوه‌ی هه‌وا، کونی هه‌وا، باکیش، کونه‌با، با ئە‌نگی‌و، باخن، قه‌له‌شیک، یان کونیک که‌ بای لیتوه‌ بێ، (جاران وشه‌ی چاوه‌ بۆ ژووری خانووش به‌کار ده‌هات، ده‌گوترا: ئەم خانووه‌ دوو چاوه‌ی هه‌یه، واته‌ دوو ژووری هه‌یه) که‌ ده‌کرئ وشه‌ ئینگلیزییه‌که له‌گه‌ڵ وشه‌ که‌له‌پورییه‌که به‌راورد بکریت و ئەو خزمایه‌تییه‌ بی‌نریت. (وه‌ن+دی‌ک) برگی یه‌که‌می وشه‌که (وه‌ن) له‌گه‌ڵ برگی یه‌که‌می وشه‌ ئینگلیزییه‌که‌دا (wind) هه‌مان بنه‌ره‌تیان هه‌یه، که‌ واتای (با) ده‌دات، برگی دووه‌میش یه‌ک ره‌چه‌له‌کیان

ریشه و هاوواتای وشه‌ی (په‌نجه‌ره) و هاوواتای (تیشک)

ناسح حوسین سلیمان

fönster، ئینگلیزی window. په یقا ئیرانی که تییه پرانییا زمانى رۆژهلانا ناڤین و رۆژهلانا نه وروپه یی: ترکی په نجه ره، نازهری په نجه ره، نهمه نى پانجارا، ترکه منستانى په نژره، ماکه دۆنى په نجه ره، سربى په نجه ره، خرواتی په نژره، ئالبانى penxhere، لهن ده قهرتین کورمانجى شباکه، یان ژ عه ره بى سه ره سه ته. په یقا پاچه نه کورترکنا په نجه ره یه.

۷- له (یه که مین پاشکوی فهره نگی ئی تیمۆلۆژی ریمان) ی نهمه گ ریمان (د. عه بدوللا ئیبراهیم زاده، پی دی ئی.ف). دا باسى په نجه ره نه کراوه.

۸- له کتیبى (ره هناس) دا که فهره نگی تییه تیمۆلۆژیای زمانى کوردیییه و دانهره که ی حوسین محمه ده به (پی دی ئی.ف) ه، نه و زانیاریانیه ی له فهره نگی (WQ ferheng) دا هاتوووه دووباره ی کردوووه ته وه.

۹- له (فهره نگی کوردی- رووسى) ی قه ناتى کوردو دا، له لاپه ره ی (۵۹۵) دا وشه ی په نج تۆمار کراوه و به واتای تیشک لیکی داوه ته وه، تا ئیستا ته نیا له م فهره نگی که من بینومه نهم وشه یه تۆمار کراوه.

۱۰- له فهره نگی هرمان، عه لى نانه وازاده دا له لاپه ره ی (۱۶۹) نووسیویه تی: (په نجه ی رۆژ (کن). ۱- تیشکى هه تاو، گزینگ. ۲- روو، روخسار. که ده ستى هینا به دولبه رى به تادا/.../ عه یان بوو په نجه ی رۆژ به خه تى ئیستيوادا (وه فایى ل ۱۹۳).

لیتره دا دانهرى فهره نگی که وشه ی (په نجه) ی به درکه (کنایه) لیکن داوه ته وه و ههر له ژتیر وشه ی په نجه (وهک) نه ندامیکی له ش) لیکی داوه ته وه و واتایه کی به درکه ی بو داناووه که راستیییه که ی وشه یه کی سه ره خۆیه، له شیانیه ی دوومیشدا هیچ هۆیه کی لۆژیکی، سیمۆلى، یان درکه ی تیدا نابینریت که واتای روو و روخسار بدات. وهک دیاره که په نجه ی رۆژ: په نجه ی رۆی، تیشکى رۆژه و بنه ره تی وشه که خۆی واتای تیشک ده دات نهک به درکه واتای تیشک بدات، نهمه ش به هینانه وه ی نه و به لگانه ی خواره وه که له هه ردوو شپوه زارى کوردی (کورمانجى سه روو و ناوه راست) دا به کارهاتوووه.

نه و به لگانه ی که له سه ره وشه ی په نجه دا له نه ده بی نووسراو و نه ده بی فولکلۆردا هه ن، من تا ئیستا نه وه ندم

ده ست که وتوون که له خواره وه دیارن، سه ره رای نه وه ی که هه ندیک له کوردانى رۆژئاوا و کوردانى نهمه نستان (هۆزى سپىکا) [که نه م هۆزه له ناوچه ی (قارس) ی باکوورى کوردستان هه ن و پیده چیت له ویتوه کۆچیان بو نهمه نستان کردبیت]، تا ئیستا ش به کارى ده هین.

هه ندیک له و رستانه ی که هۆزى سپىکا به کارى ده هین:

- په نجه ی تاڤى ژ جامى دکه قه هوندور.
- په نجه ی رۆکن.
- په نجه ی رۆی.
- په نج: تیرۆژتین رۆی.
- په نجه ی رۆکى ده راسى هوندرى ئۆدى دبه.
- په نجه ی رۆی (تیرتینجین رۆی، یان تاڤى).
- (مرازى جه مال).

- رۆژ بلند بوو بوو، په نجه ی رۆی په نجه ریدا هاتبوون (هوندرى خانى). زاده سیده یی له هۆزى سپىکا).
- په نجه ی رۆی ناڤا ئاڤیده ده یسه. (زاده سیده یی، له هۆزى سپىکا).

له فولکلۆرى به شى رۆژئاواى کوردستانى گه وره شدا (سالح حه یڤۆ) ده لیتن:

په نجه ی رۆکى ژتیرى

داڤى باسکى ره نگینى.

هه ره ها شاعیرى ناودارى کوردانى نهمه نستان فیریکى ئوسف ده لى:

تاڤى په نج قه دا،

شه ما قه ک لیدا،

روونشت و گریا،

هیسر بوونه چه م... ل ۱۴۳، فیریکى ئوسف، حه سه ره ت ده فته ر، جلد ۱.

گوهین گولین، شتیسکین زهر،

لى په نج بوویه نۆلى ته ف

بین و بهوشت، مسک و عه مبه ر

داڤى ژ خال و غه قغه ف. ل ۳۲، جلد ۲، هه مان سه رچاوه.

هه ر فیریکى ئوسف ده لیت:

ئیتقارا نادارى

فارخون تى خوارى

نوو دکه خووشین.

ههوا چيک سايبه،

ستيرکان پهنج دايه

ل سهر روويئ ته سميتن. ل ۹۲، جلد ۱، هه مان

سهرچاوه.

فييريكي ئوسف ئه وشه يه زور جار دووباره
کردووه تهوه، ههستی بهمه کردووه که ئه وشه يه جوړه
ميوزيکيکي ناوه وهی هه يه و توانيوه تي باش به کاری
بهيتيت، هه ربويه شه خانم گورانييترى ناودار، خاوه نی
گورانی (وه لاتئ مه کوردستانه) ئاليسکا قادر، ئه ويش
ئه م شيعره ی خاوه وهی کردووه به گورانی:

پهنجي رويئ دته یسن

دنه قشه که سک و سۆر

لئ گاڤا کوئه ذنقيسم

توبی ژ من ره تاڤا ژۆر ل ۱۱۷، هه مان سهرچاوه.

ديسان فيريک له سئ شيعره تريشى وشه ی (پهنج) ی
به کار هيتاوه:

لئ غه زالنئ، لئ ده لالنئ، لئ بهروارئ

ئه ز مينانی که وهکی بهرفا ده بهارئ

پهنجين رويئ ته که تن فه ني ته کوبارئ ل ۱۱۶، هه مان

سهرچاوه.

من کو ديت - پهنجي رويئ لئ نه دير

وه تنه ديسا وئ ههنگئ هاتی بير

ل ۱۲۰، هه مان سهرچاوه.

لهوما ئيرو پهنجين تاڤا عه مرئ گهش

ژ ته ره بوونه خه ملا بووکان بوونه رهوش ل ۱۲۰،

هه مان سهرچاوه.

لهم چهند نمونانه ی سهره وه دا وشه ی (پهنج، پوونج،
پهنجه، په ن) مان بهرچاوه ده که وئ، من ته نيا له فهرهنگي
قه ناتئ کوردؤ وشه ی پهنج بهرچاوه کهوت که به واتای
تیشکی رۆژ لیک دراوه تهوه: پهنجي رۆژئ کوتا ناڤ
سهرا چيئ. ل ۵۹۵ فهرهنگا کوردی- رووسی، مۆسکو،
۱۹۶۰، که چي له يهک فهرهنگي کوردی تر دا نه مبینی
وهک وشه يهکی سهر به خو تۆمار کرابئ که واتای تیشک
بدات.

ههواواتاکانی تیشک

تیشک: (تی، تیر، تیرک، تیراژ، تیراژه، تیرۆژ،
تیريژ، تیرهژ، تریژ، تیجی، تیجیه، پرتوه، پرتوه،

په رتاف، په رته وه، پيشن، پرشه، پرشنگ، پرشهنگ،
پريسکه، رۆچنایی، رۆشنایی، رۆژنایی، رۆشناکی،
پرووناکی، رۆنایی، رۆناکی، رۆنکایی، پروناهی، رهمی،
پهنک، رۆنی، روهن، رۆهن، رهوشتایی، که هره ب،
کووز، لیزگ، لیسک، چرووسک، به شک، په شک،
پريسگه، تاف، تافک، تاو، هه تاو، هه تاف، سیتاف،
ته یس، برووسکه، برووسک، برووکه، رويس، بریسکه،
پرووسک، شُرق، چيک، چيکل، به له دی، زه راق،
زه رکی، پیتک، چرووسک، چريسک، برق، تيسک،
شهول، رهوشه ن، رهونه ق، بليچ، تريشکه، مۆزريک،
برۆژنه، چلک) ده دات.

وشه ی پهنج له گه ل ناويک، يان پاشگريک يهک ده گريئ
و وشه يهکی ليکدراو، يان دارپژراو دروست ده کات، که
زاراوه يهکی بنيادسازي پيک ده هيتئ ته ويش وشه ی
په نجه ريه، که له زماني کوردی و له زمانانی تريشدا له
هه موويان پتر به کار ديت، که وا پيئده چيئ هه نديک
هاوواتاکانی تری په نجه ره هه ر گۆراوی وشه ی په نجه ره
بن.

- پهنج + هره

- پهنج + هر

- پهنج + هرک

- په ن + دره

ليبره دا پاشگره که، يان ناوی دووه م چهند شيان بهک
هه لده گريئ، له مانه:

۱- نه گه ر به شی دووه می وشه که ته نيا پاشگری (هره،
هر، هرک، دره، هرئ) بيت، ئه وه په نجه ره وشه يهکی
دارپژراوه.

۲- نه گه ر به شی دووه می وشه که کورتکراوه ی ئه م
ناوانه ی خواره وه بيت، ئه وه ته ويش ئه م شيانانه ی
خواره وه هه لده گريئ:

۱- نه گه ر (هره) کورتکراوه ی ناوی (به ره) بيت که له
شيوه زاری هه وراميدا به واتای (دهرگا، ده رگه، ده رگه ه،
دهرکه، ده، در، درگا، ده ريجه، ده رگيل، ده رقل،
ده روازه) ديت.

ب- نه گه ر (هر) کورتکراوه ی ناوی (به ر) بيت که له
شيوه زاری دملی، يان زازاکي به واتای ده رگا ديت.

پ- نه گه ر (هرک) کورتکراوه ی ده رک: ده رگا بيت.

ت - له نمونه ی (په ندره، په ندره) دا نه گه ر (په ن)

- ۶- بۆتی، کامهران، فەرهنګ (کوردی - کوردی)، نیسته‌نبۆل، چاپا یه‌کهم، ۲۰۰۷.
- ۷- عه‌نتر، مووسا، فەرهنګا کوردی - تورکی، نیسته‌نبۆل، ۱۹۶۷.
- ۸- کاراده‌میر، فه‌ئزی و گووموش، نه‌زیر، فەرهنګا (کوردی - تورکی، تورکی، ئانکارا، ۲۰۱۴.
- ۹- ده‌میرهان، ئومید، فەرهنګا ده‌ستی، کوردی ب کوردی، ناگری، چاپا دویم، ۲۰۰۷.
- ۱۰- ئیبراهیمی، عه‌بدوللا، فەرهنګی کاوه، هه‌ولتیر، چاپا یه‌کهم، ۲۰۱۲.
- ۱۱- مه‌ردۆخی کوردستانی، نایه‌توللا شیخ موحه‌مه‌د، فەرهنګی مه‌ردۆخ، سنندج، ۱۳۸۸ی هه‌تاوی.
- ۱۲- پامان، نه‌مه‌گ، فەرهنګی پامان، به‌رگی ۱، چاپ نه‌کراوه، pdf.
- ۱۳- روحانی، ماجد مه‌ردۆخ، فەرهنګی فارسی - کوردی، یک جلدی، چاپ اول، سنندج، ۲۰۱۰.
- ۱۴- سنډی، خالد محمد، فەرهنګا سنډی، چاپا ئیکتی، ۲۰۱۰.
- ۱۵- پیندرۆیی، محمه‌د صالح، فەرهنګی په‌سەن، به‌رگی یه‌کهم، هه‌ولتیر، ۲۰۱۲.
- ۱۶- بابان، شکرالله، فەرهنګ فارسی - کردی، سنندج، نوبت چاپ اول، ۱۳۸۴.
- ۱۷- ئیبراهیم پور، محمد تقی د.، وازه‌نامه، تهران، چاپ اول، ۱۳۷۳.
- ۱۸- خوشحالی، به‌زاد، ژووان، سنه، ۲۰۰۸.
- ۱۹- باجلوری، نعمت حسین، فەرهنګا جوودی، ده‌ۆک، ۲۰۱۲.
- ۲۰- دۆسکی، محمه‌د نه‌مین، فەرهنګا سپیرتیز، ده‌ۆک، ۲۰۰۸.
- ۲۱- دۆسکی، محمد امین، قاموس سپیرتیز، الطبعة الثانية، ده‌ۆک، ۲۰۱۳.
- ۲۲- صالح، عائشه محمد علی محمد، فەرهنګا کرمانجی، هه‌ولتیر، ۲۰۰۸.
- 23- Abollah, Abdollah Zade, Zhyan
.English ? Kurdish ? Persian dictionary,
ارومیه، ۲۰۱۵.
- ۲۴- خوین، جه‌گه‌ر، فەرهنګا کوردی، هه‌ژمار ۱، بغداد، ۱۹۶۲.

- کورتکراوه‌ی په‌نج بێت و (د ره)ش گۆراوی ده‌ره، ده‌ری و ده‌ر (ده‌رگا) بێت، یانیش نه‌گه‌ر هه‌ر په‌ن خۆی ریشه‌که بێت، نه‌وه‌ نزیکتره له (phan)ی یۆنانییه‌که که واتای رووناک‌کردنه‌وه ده‌دات.
- ج- نه‌گه‌ر به‌شی دووه‌می وشه‌که کورتکراوه‌ی ده‌ره‌وه بێت (ده‌ر، ده‌ره‌وه).
- چ- بنه‌ره‌تی (ده‌ر، ده‌ری) له پڕۆتۆهیندۆ ئه‌وروپای (dhwer, dhwar, dvar, /deri)ه، له ئاڤیستایی (dver, darere)ه.
- ح- له زمانی فارسیشدا (پنج ponj) پانج، جلوه‌ خورشید داروی جمشید را از وقع و نمود انداخت. رم کم شد و پنج کجی گرفت. (ل ۱۴۲۲)، فەرهنګ سخن بزرگ. دکتر حسن انوری، که لیره‌ش هه‌ر واتای تیشک ده‌دات.

نه‌نجام

له نه‌نجامی ئه‌م لیکۆلینه‌وه‌یه‌دا نه‌وه ده‌رده‌که‌وی که وشه‌ی (په‌نجه‌ره) به واتای ده‌رگای تیشک، نه‌وه ده‌رگایه‌ی که تیشکی رۆژی لێ دیتته ژووره‌وه، یان نه‌وه تیشکه‌ی ده‌ره‌وه که دیتته‌وه ژووره‌وه، واته په‌نجه‌ره له بنه‌ره‌تدا وشه‌یه‌که ریشه و بنه‌چه‌که‌ه‌ی وشه کوردییه‌که‌یه و خزاوته ناو زمانانی تر، چونکه وشه‌ی په‌نج زۆر به به‌ریلاوی تا ئه‌مه‌رۆش له زمانی کوردیدا به‌کار دیت. وشه‌ی په‌نج و په‌ن له‌گه‌ڵ وشه یۆنانییه‌که‌ش (phan) لیک‌چوونیک هه‌یه، یان هه‌مان بنچینه‌یان هه‌یه، (phan) واته رووناکیدان، له‌مه‌شه‌وه فه‌نه‌ر و فانۆسی لێ دروست بووه و په‌ریوته‌وه ناو زمانانی ئه‌لمانی (fenster) و سویدی (fönster) و زمانانی تر.

سه‌رچاوه‌کان:

- ۱- زانا، فارقینی، فەرهنګا کوردی - تورکی، نیسته‌نبۆل، ۲۰۰۴.
- ۲- ئیزولی د، فەرهنګ، چاپا پینجه‌مین، نامه‌د، ۲۰۰۷.
- ۳- کۆجاداگ، چه‌کۆ، فەرهنګ کرمانجی - کورمانجی، چاپی یه‌ونه، به‌رلین، ۲۰۱۰.
- ۴- عبود، سیف الدین، احمد، القاموس المنیر، دمشق، الطبعة الاولى، ۲۰۰۷.
- ۵- گه‌ورانی، عه‌لی سه‌یدۆ، فەرهنګا کوردی - نووژهن، چاپا دویدان، عه‌مان، ۱۹۸۵.

zazaca, Istanbul, 2006

48- Fêrik, Usiv, Hesretdefter, cild

1, Ankara, 2011

49- Ucaman, Abdurrahman, ferhenga etîmolojiya zimanê kurdî, Dîyarbekir, 2008.

50- Çeper, Ramazan, ferhenga etîmolojiyê, çapa yekemîn, Istanbul, 2014.

51- Keça kurd, ferhenga etîmolojiya kurdî, çapa yekemîn, Istanbul, 2014.

52- Ferhehenga WQ

53- Kaya, Korhan, sansikrit- turkçe sözlük, Ankara, 2006

۵۴- پامان، نهمگ، يهکه مین پاشکۆی نیتیمۆلۆژی پامان، پی دی نیف.

۵۵- محمهد، حوسهین، رههنا، پی دی نیف.

56- Kurdo, Q, ferhenga kurdi- rusi, moskva, 1960.

۵۷- زۆر وشه له هاوواتاکاندا هاتوو له سهرچاوانه نین که بهکارم هیتاون، نهم وشانه له ههر چوار پارچهی کوردستان له پێگای تۆره کۆمه لایهتی و سایتی کوردی و تهلهفۆنوه بۆم هاتون و ههندیکیشیان له لیکۆلینهوهی مهیدانی خۆمهوه بۆ باکووری کوردستان دهستم کهوتون. دلنیاشم هیتشتا هاوواتای پهنجهره ههه و تۆمار نهکراون.

تییینی:

۱- ههندیک له هاوواتایانهی که لێره دا ناماژم پین کردون، له فرههنگه کانهوه گواستراونه تهوه، پاش بهدواداچوونیش بۆم ساغ نهکراوه تهوه، بۆیه ههروهک خۆیان نووسیومنه تهوه، نهگهر ههله بهک ههیه، نهوه ههلهی من نییه، ئیوه دهتوانن راستی بکه نهوه.

۲- ههردوو وشه (ناقادا و لهپ) له فرههنگی کوردستاندا هاتوو، بهلام زۆر ههولم دا بزانه لای کام شوین و کام هۆز و نیل بهکاری دههین، کهچی ههچ وهلامیکم دهست نهکوت، ههر کهس زانیارییهکی لهسهه نهم دوو وشه به ههیه دهتوانن بهو نیمیتهی لای خوارهوه پیتوهندیم پیتوه بکات.

Nasihhlo@gmail.com

۲۵- بیدار، جمال حبیب الله، وشهنامه، ههولیر، ۲۰۱۰.

۲۶- جهلییان، عهباس، فرههنگی باشور، ههولیر، ۲۰۰۴.

۲۷- مینبهری، تهوفیق، فرههنگی ناهورایی، تههران، ۱۳۹۴.

۲۸- سایه، نعمت علی، گهوههری گهرمهسیر، بهشی یهکه، بهغدا، ۱۹۸۸.

۲۹- موکریانی، گیو، فرههنگی کوردستان، بهرگی یهکه، چاپی دووم، ههولیر، ۲۰۱۷.

۳۰- نانهوازه، عهلی، فرههنگی هرمان، بهرگی دووم، ههولیر، ۲۰۰۵.

۳۱- خال، شیخ محمهد، فرههنگی خال، ههولیر، ۲۰۱۷.

۳۲- مایی، طه مظهر مایی، فرههنگا مایی، دهوک، ۲۰۰۹.

۳۳- مشهختی، مهلا خلیل، فرههنگا مهرگ و ژبی، چاپی یهکه، ههولیر، ۲۰۰۶.

۳۴- ههژار، ههنبانه بۆرینه، تههران، ۱۳۶۹.

35-Saadallah, salah, English- Kurdish Dictionary, second edition istanbul, 2000

۳۶- انوری، حسن دکتر، فرههنگ بزرگ سخن، جلد دوم، تههران، ۱۳۸۱.

۳۷- اشرف، احمد بختیار، اردو- ترکی، ترکی- اردو لغت، استانبول، ۲۰۱۲.

۳۸- سامی، ش، قاموس ترکی، ۱۳۱۷.

۳۹- سادق، تاهیر، فرههنگی تاهیر سادق، سلیمانی، ۱۹۹۸.

۴۰- رۆژبهیانی، فهتاح، فرههنگی رۆژبهیانی، سلیمانی، ۲۰۱۵.

۴۱- مهلا نیسماعیل حهسهن، شهوکهت، فرههنگی شوان، ههولیر، ۲۰۰۷.

۴۲- جهوشهنی، عهلی، کوردستانیکا، بهرگی دووهه، چاپی یهکه، کرج، ۲۰۱۵.

۴۳- دهشتی، عوسمان د، دیوانی وهفایی، ههولیر، ۲۰۱۲.

۴۴- فیزیکی، نووسف، حهسههت دهفتهر، نانکارا، ۲۰۱۱.

۴۵- ژابا، نۆگهست، فرههنگی کوردی- فرههنگی، ههولیر، ۲۰۱۰.

46-Ferhengê kirmancikî (zazakî) ? tirkî, grûba xebate ya vateyî, istanbul, 2003.

47- Erdem, Turan, ferheng türkçe ?